

rozvoj lidského ducha. K rozhodnutí riskovat takovou investici je ovšem třeba jisté velkorysosti a také důvěry v neadministristrovaný a nepodchycený lidský rozum. Tyto vlastnosti zřejmě chyběly zcela tvůrcům zmíněného zákona.

Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu Čs. spisovatelů.

LL č. 2, 7. března 1968

A.J. Liehm

Diktát moci a trhu

Chtěl bych se pokusit o pozitivní analýzu problému, který se jmenuje kulturní politika.

V té či oné podobě měly svou kulturní politiku všechny společenské formace a my bychom se na základě jejich zkušeností měli už jednou konečně pokusit definovat, jaká by měla být kulturní politika socialistická, to jest jak společnost, která vepsala na svůj štít osvobození člověka, osvobodí i kulturu z poddanství, jež jí připravovaly všechny společenské formace předchozí. Nechci se pouštět do historických exkurzí, ale z dějin starých i starších kultur se dovíme ledacos i o kulturní politice států, v nichž tyto kultury vznikaly. Tak kultura řecká i římská byly v podstatě kulturami pro elitu a většina starých Řeků a Římanů zeměla, aniž měla ušení, že existovalo cosi jako Sofokles nebo Horác. Poučným paradoxem těchto společností je mj. např. to, že období jejich největšího kulturního rozkvětu se zcela nekryjí s obdobími mocenské expanze. — Kulturní politika středověké společnosti měla dva základní charakteristické rysy. Byla výrazně ideologická, naprosto netolerantní a pevně věřila, že kultura je služebníkem ideologie, jedním z jejích projevů, skutečným nástrojem panující moci. Jestliže se díváme na velká díla tohoto období, vidíme, jak jedna jejich část vyzařuje plně ztotožnění s vládnoucí koncepcí světa, člověka, lidského i božského řádu, zatímco druhá, kterou všechno táhne k pozemské realitě či k vizi jinak modelované, se pokouší pod záminkou dodržování vládnoucích kánonů vnášet do umění svůj vlastní protipohled, doslova ho tam pašovat.

Když dnes, s odstupem staletí, posuzujeme středověkou kulturu, víme, že ji tvoří oba tyto proudy a že kulturní politika přes svou netolerantnost nedokázala jeden z nich umlčet, znemožnit mu, aby přerostl v renesanci.

Období renesance je z hlediska kulturní politiky zase jinak zajímavé. Kultura se tu do značné míry stává záležitostí velkých mecenášů, míra podpory a nezávislosti, kterou umělci či město poskytují svému umělci či svým umělcům, se stává do značné míry i mírou jejich vlastní nezávislosti a vládař či papež, nechce-li zůstat pozadu, musí nakonec udělat totéž.

Tato vzájemná, řekl bych konkurence mecenášů, to, že byla rozbita jakási jednotná kulturní politika církve či středověkého státu, je jednou z důležitých podmínek vzniku renesanční epochy evropské kultury.

Období, jež následovalo, bylo opět poznamenáno snahou právě opačnou. Evropa po třicetileté válce a jmenovitě střední Evropa směřovala opět k násilné ideologické unifikaci se všemi důsledky, jež z toho plynuly pro kulturu. U nás se tato navíc vyznačovala pokusy o likvidaci národního jazyka a vysloužila si označení doba temna. Bylo o tu dobu kdysi u nás mnoho sporů, které byly uzavřeny verdiktem spíš administrativním. Nechci je v tuto chvíli znovu otevírat, ale nemohu přejít bez povšimnutí jednu okolnost. Ať už se kdokoli kloní k jakémukoli stanovisku, nikdo netvrdí, že v této době u nás nebyla, nevznikala kultura, že 17. a 18. století jsou v českých zemích obrazem jediné kulturní pouště. Proč tedy doba temna? Z hlediska kultury jistě i proto, že dobou kulturního temna nazve historie s odstupem let každou kulturní epochu, v níž směla kultura mít co do obsahu a názoru jenom jeden hlas, kdy vedle kultury oficiálně uznané existovala i kultura neuznaná, nekonformní, kdy tvář kultury byla k nepoznání znetvořena názorovou jednostranností, jež byla výsledkem politického uspořádání a určité kulturní politiky. Většina vyspělých národů má ve svých dějinách taková kulturní období, o nichž a o jejich Koniáších se dějiny pak vyjadřují s největším opovržením a v kulturních rodinách jimi právem straší malé děti.

Devatenácté a dvacáté století je ve vyspělých evropských společnostech obdobím ekonomického, politického i kulturního liberalismu. Pravda, buržoazie si buduje svoje kulturní chrámy, s pomocí velkých prostředků demokratizuje pro sebe šlechtické kulturní prerogativy a privilegia, snaží se většinou s větší okázalostí a s menším vkusem opatřit si to, co v kultuře mívávala šlechta, najdeme tu i nové mecenáše atp., atp., ale hlavním rozdílem je tu právě liberalismus. Jdi, piš, máš svobodu, pokud na ni máš, jestliže se na trhu prosadíš, vyhráš, neprosadíš-li se, tvoje vina, nečtou tě, nechťjáš, život sám tě vyvrhl. A tak je devatenácté století poseto mrtvolami umělců, kterým nikdo nezakazoval, které nikdo nepálil na hranici či neexkomunikoval z církve či ze společnosti, nýbrž kteří svobodně tvořili a svobodně hynuli hladem, nemocí, zoufalstvím nad netečností společnosti vůči dílu, které, jak se později ukázalo, tak často znamenalo budoucnost. Přitom, a to nezapomeňme, byl konzument v širokém smyslu slova stále ještě ze spotřeby většiny kulturních statků prakticky vyloučen, kultura zůstávala záležitostí malé menšiny národa, menšiny, pravda, ve stabilizovaných obdobích rozhodující, ale přece jen menšiny. Kulturní trh zůstával pro většinu národa prostě uzavřen, k lidu občas doléhal toliko hlas bardů jako byl Hugo či spisovatelovo slovo politické, třeba Zolo-

vo, ale Flaubert či Dostojevskij se nikdy nestali masovou četbou, většina národa neměla tušení o jejich existenci. Konzumní společnost posledního dvacetiletí změnila tuto situaci. Charakter kapitalistického trhu se změnil, kultura se stala spotřebním zbožím, ukázalo se, že levná masová vydání knih či výtvarných publikací se mohou ve velkých státech či velkých jazykových celcích stát výnosným podnikáním, a tak nakonec liberalismus přivedl svým způsobem i k demokratizaci kultury, která je skutečně imponující a mnohdy nás naplňuje závisí. Samozřejmě i v konzumní společnosti dál platí liberalismus uměleckého trhu v tom smyslu, že se na něm občas prosadí a jeho zásluhou udrží nejen nesporné hodnoty, nad nimiž nejedna z opor společnosti lomí rukama, ale také všelijaké módní zboží, znamenitě žijící z nejrůznějších skandálů a konjunktur.

Po těchto tisíciletých zkušenostech s kulturní politikou přichází tedy společnost socialistická, aby definovala svůj vztah ke kultuře, svou koncepci kultury, svoji kulturní politiku. Přichází, alespoň doufám, aby úzkostlivě hospodařila s tímto převzácným statkem národa, zbavila kulturu dvojího diktátu, který znala v minulosti, diktátu moci a diktátu trhu, aby učinila kulturu dostupnou nejšířším lidovým masám, nebo přesněji, aby postupně učinila kulturu potřebou nejšířších lidových mas a tím vším se výrazně odlišila od všech předcházejících období.

Je dosti neuvěřitelné, ale je tomu tak, že přes všechny zkušenosti minulosti opakuje kulturní politika socialismu s důsledností hodnou lepší věci všechno to, čím se vůči kultuře provinily minulé formace a teprve empirií se pomalu přesvědčuje, že chyba není patrně v praktickém provádění určité kulturní politiky, ale v koncepci této kulturní politiky samotné. Ty ustavičné havárie, které socialistická kulturní politika už prožila a neustále prožívá, havárie, které vedou nakonec mnohé kulturní pracovníky k domněnce, že snad socialismus vůbec není schopen řešit problém kultury a k idealizaci kulturně politické praxe současného západu. — Všechny tyto havárie jsou právě důsledkem této koncepce. Co chvíli totiž zjišťujeme, že to či ono dílo, ten či onen autor se tak či onak provinil, abychom o pár měsíců či roků později zjistili, že se vlastně vůbec neprovinil. Co chvíli dochází k výměně lidí, kteří na té či oné úrovni odpovídají za stav kultury, za kulturní politiku. Odcházejí vždy znovu ve stále stejných důvodech, to jest proto, že byli příliš liberální či příliš netolerantní, příliš podléhali tlaku zdola i příliš často sahali k administrativním opatřením, a přitom se tito lidé, jak všichni víme, od sebe nijak zvlášť neliší, jejich názory jsou velice podobné a jejich praxe k nerozeznání, jenže oni přicházejí, odcházejí a namnoze se opět vracejí ne proto, že jsou dobří či špatní, hloupí či chytrí, pracovití nebo líní, ale prostě proto, že mají zajistit věci nezajistitelné, splnit úkoly nesplnitelné,

provádět kulturní politiku, kterou provádět nelze. A dokud nebude kulturní politika socialismu sama sebe definovat jako souhrn konkrétních společenských úkolů, které jsou splnitelné a jsou vlastní socialismu, do té doby tomu bude vždycky tak jako dosud, půjdeme od havárie k havárii, od jedné spadlé hlavy k další, budeme postupně snižovat ploty, zvedat laťky, budovat nebo bořit ty či ony přehrady, trpět, zakazovat dnes to a zítra ono, ale stále uvnitř jednoho schématu, které se za posledních dvacet let — abychom mluvili jenom o vlastní zkušenosti — navzdory všem změnám stále nezměnilo a uvnitř kterého se kultura zmitá v zájetí navzájem si protřečících přístupů, stanovisek a rozhodnutí. A to všechno pochopitelně nejenom nepomáhá kultuře, ale navíc diskredituje socialismus jako systém řešení problému, který je starý jako lidstvo.

Podle mého musí kulturní politika socialistického státu vycházet právě z toho, co je jejím základním úkolem a čím se musí lišit od kulturní politiky všech předcházejících epoch: zbavit kulturu diktátu moci a diktátu trhu. Ani jednu z těchto zásad však socialistická kulturní politika dosud jasně a nedvojznačně neproklamovala a její obtíže vyplývají právě z toho, že pouze v různých obdobích různě mění, zmírňuje či zůstává míru tohoto dvojího diktátu, aniž se rozhodla programově je zrušit. To je také příčina, proč to vypadá, že socialistická kulturní politika je a nemůže být než toliko jinou formou zkušeností, které už lidstvo udělalo a nikoli zkušeností kvalitativně zcela novou, jak by bylo potřeba.

Jak je to s tím dvojím diktátem v socialismu? Oprávněnost prvního, ať už se projevuje v míře větší či menší, bývá obvykle zdůvodňována tím, že socialistická společnost a její orgány musí bdít nad tím či oním, nemohou dopustit bezbřehost takovou či onakou a tak dále, všichni to velice dobře známe. Přitom sama praxe naší kulturní politiky za posledních dvacet let toto tvrzení popírá. Břehy se tolikrát změnily, to, před čím je třeba se mít na pozoru a co je třeba cítit a podporovat, si tolikrát vyměnilo místa, že by snad už bylo na čase pochopit, že kultura nejenom není nástroj uskutečňování takového či onakého programu, ale že není ani jenom to, ani jenom ono, nýbrž že je úhrnem činnosti všech tvůrčích sil v národě, že je živoucí pamětí národa, že je jeho bolavým vědomím a svědomím, že je projevem veškeré složitosti a všech stránek jeho ducha a že teprve dějiny, a i ony mnohdy velice nedostatečně, rozliší hodnoty od pahodnot, pravdu od nepravdy, zrno od plev. Což přirozeně naprosto neznamená hlásání bezzásadovosti a bezprincipiálnosti, protože to by bylo popření všeho, co jsem právě řekl. Každá z těchto složek národní kultury v té či oné etapě musí mít své zásady a principy, neboť jsou roztočkem, v němž národní kultura žije a roste. Socialistický stát musí však prohlásit, že je

garantem existence kultury v celé této mnohosti jejich aspektů a nikoli arbitrem v jejich sporech, mocenským orgánem, který jedním dá možnosti všechny a druhým žádné, nebo v mírnější podobě jedním víc a druhým méně. Samozřejmě, i socialistický stát musí přítom hájit svoje existenční zájmy, ale tato ochrana státních zájmů musí být přesně zákonně vymezena a definována a nikdy nemůže být kryta rámcovým prohlášením či rámcovým zákonem, jaké plodí jen a jen zvlí. Přitom zkušenost všech společenských formací včetně socialistické potvrzuje, že žádné kulturní dílo, žádné kulturní ovzduší nikdy nezpůsobilo rozpad společenských formací či států. A historie už vůbec vylučuje předpoklad, že by se kultura snad mohla stát překážkou či brzdo společenského pokroku, když je jí poskytnuta svoboda. Naopak, celé lidské dějiny svědčí o opaku a socialistická kulturní politika nemůže tuto zkušenost ani popřít ani pominout.

Tedy liberalismus?, zeptáte se či snad namítnete. Nikoli, protože liberalismus, jak už bylo řečeno, znamená učinit trh arbitrem v otázkách umění a kultury a to, jak ukazuje rovněž historie, není o nic lepší, než když se tímto arbitrem stává stát, církev nebo jakákoliv jiná moc. Diktát trhu je v otázkách umění a kultury zase jen diktátem zpozděného vkusu, diktátem průměru, diktátem konzumu, diktátem toho, co společnost už strávila, přijala, zkrátka v nejlepším případě diktátem toho, co je nad tím, co popírá, a klade otázky, uvádí v pochybnost do nepoznaných hlubin či do neznámé budoucnosti. A takový diktát je v podstatě totéž, co diktát moci, s nímž se obvykle průměr trhu dosti snadno v podobných otázkách identifikuje a málokdy dostává do konfliktu. Liberalismus v podstatě jenom snímá ze státu břímě kulturní odpovědnosti a přenáší tuto odpovědnost na nepostžitelné a nepojmenované síly, skrývající se za kulturním trhem. Není bez zajímavosti, že socialistická kulturní politika se ocitá ve velkém pokušení pustit se po cestě téhle kapitalistické zkušenosti právě v okamžiku, kdy se zdá, že jsme pochopení problému vztahu mezi kulturou a mocí blíž, než kdykoli dříve za posledních dvacet let. Jenže jaký bude výsledek takového liberalismu socialistického státu, socialistické kulturní politiky? Takový se se projeví veškeré nevýhody kapitalistického kulturního liberalismu, jak jsem je před chvílí citoval a neprojeví se pochopitelně žádná ze dvou hlavních výhod: náš kulturní trh je příliš malý, příliš omezený, než aby masové rozšíření skutečné kultury se mohlo stát vedlejším výnosným produktem obchodu s kulturou masovou, a za druhé u nás, což je dáno společenským zřízením, neexistují jedinci ani skupiny, disponující prostředky, jež by jim umožňovaly vzdorovat tlaku trhu a eventuálně se nakonec prosadit. — Za předpokladu, že liberalistickou kulturní politiku bude provádět socialistický stát, bude jejím nutným výsledkem celkový pokles všeobecné kulturní úrovně,

další změšťáčení vkusu, další ztráta angažovanosti a takové vykrvácení všeho, co se jakkoli vymyká normě a znamená tudíž záruku budoucnosti, že by to kultura nemusela přezít.

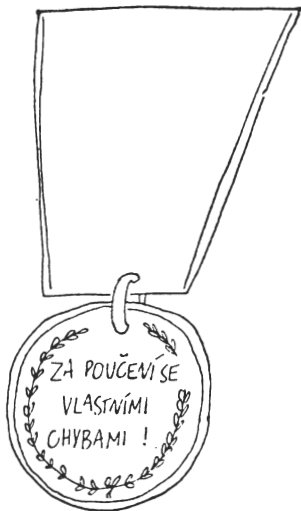
Jestliže tedy prvním článkem proklamace zásad socialistické kulturní politiky se musí stát prohlášení socialistického státu o naprosté a ničím jiným než trestním zákonem neomezené svobodě kultury, pak článek druhý musí obsahovat závazek socialistického státu, že se stane materiálním garantem takto vznikající kultury a podnikne všechno, aby se národní kultura ve všech svých aspektech stala majetkem co nejširších vrstev národa. Co to znamená? To, že socialistický stát poprvé v dějinách překoná nejen onen rozpor, který existuje mezi formální svobodou, jež je omezena diktátem trhu, ale zároveň i postupně rozpor mezi kulturou a jejím spotřebitelem. Jestliže totiž, a tak je tomu dosud, socialistický stát ať už proklamovaně či v tichosti činí panující vkus, vládnoucí, existující kulturní úroveň země tak či onak kritériem kultury, kterou tato země produkuje, musí zcela zákonitě a nezbytně docházet ke konfliktům, kolizím, haváriím a poruchám a nakonec k vzájemnému ohrožení té či oné složky národní kultury samotné. Současná situace v československé kinematografii je toho více než výmluvným důkazem. Jestliže však poprvé v lidských dějinách důsledně tuto perspektivu obrátí a učiní jedním z principů své kulturní politiky úsilí, aby co nejširší vrstvy národa nejen získaly onu původně liberalistickou možnost volit mezi dostupnými kulturními hodnotami, ale v důsledku praktické každodenní činnosti socialistického státu byly privádně stále blíže k hodnotám, jež při aplikaci liberalistického principu zůstávají toliko záležitostí elity, a jestliže učiní výsledky této své činnosti hlavním praktickým kritériem úspěchů či neúspěchů své kulturní politiky, pak budeme mít v ruce fungující schéma, jež lidé budou naplňovat skutečně podle toho, zda jsou schopní či neschopní a nikoli nezávisle na tom. Zároveň bude existovat socialistická kulturní politika, která bude znamenat, že se tu ve srovnání s minulými historickými epochami cosi zásadně změnilo, že socialismus skutečně nabízí kultuře i mase jejích potenciálních konzumentů řešení situace, kterou žádná společnost dosud řešit nedovedla.

Jsou tací, kteří se domnívají, že touto cestou se budou moci pustit teprve jednou v budoucnosti nejbohatší společnosti, např. společnost americká. Nesdílím tento názor. I společnost chudá a zchudlá, i společnost, která zaplatila a ještě zaplatí velkou, nepřiměřenou daň hledání fungujícího modelu socialismu, má, nebo by měla mít oproti fungujícím a ekonomicky stále se jí svou celkovou úrovní vzdalujícím nesocialistickým společnostem onu velkou přednost, že člověka a jeho prostředky měří nikoli jenom trhem, a to i tehdy, kdy tento trh není dosud zdaleka nasycen.

Možná, připouštím, že to skutečně budou Spojené státy, které z pozice nejbohatší země světa budou jednou formulovat kulturní politiku, o jaké se nám sní. Sám pro sebe bych si však přál, aby tak učinila už dříve socialistická země s tak hlubokou kulturní zkušeností a tradicí, jako je tato a aby tak učinila právě ve chvíli, kdy se tak mnohým jejím příslušníkům zdá, že otázka konzumu, otázka trhu je otázkou ze všech nejdůležitější. Nemyslím si totiž, že československý socialismus může v oblasti ekonomiky v tuto chvíli či v bezprostřední budoucnosti přinést světu nějaké závažnější poučení, podepřené fungujícími důkazy. Kdežto v oblasti kultury a kulturní politiky tak učinit může, a to hned, zítra. Za předpokladu, že bude mít dost odvahy začít o těchto otázkách skutečně zásadně socialisticky myslet. To by patrně byl vklad, a ne zanedbatelný vklad této malé socialistické země do pokladnice oněch zatím nečetných zkušeností světa, jež potvrzují, že náš socialismus je jeho skutečně základem příštím modelem.

[Z příspěvku na IV. sjezdu Svazu čs. spisovatelů.]

LL č. 3, 14. března 1968

Rády Ivana Stelgra.

Ludvík Vaculík

Soudružky a soudruzi!

Využívám příležitosti, abych vám řekl, co víte i beze mne, protože k tomu mám pár věčných připomínek.

V návrhu Stanoviska ústředního výboru Svazu československých spisovatelů k některým otázkám čs. literatury se píše, že smyslem socialistického zřízení je uskutečňovat reintegraci člověka, jemuž je zaručen statut občana. — Občan, to bylo kdysi slavné, revoluční slovo. Označovalo člověka, nad nímž nemohl nikdo nekontrolovatelně panovat, jemuž bylo možno pouze šikovně vládnout, aby měl dojem, že si vládne téměř sám. Dosáhnout u ovládaných takového dojmu bývalo cílem náročné pracovní specializace, která se jmenuje politika. Ve skutečnosti občan vládnoucí si sám, to byl a bude jen mýtus.

Marxistická kritika moci vytáhla na světlo do té doby neprobádané vztahy mezi vládnoucí mocí a vlastnictvím výrobních prostředků. Tento objev spolu s chápáním dějin lidstva jako dějin třídních bojů připravil sociální revoluci, od níž se čekalo též nové řešení odvěkého problému moci. Sociální revoluce u nás se zdařila — a problém moci trvá dál. Ačkoliv jsme „chytli býka za rohy“ a držíme ho, kdosi nás zatím pořád kope do zadku a nepřestává.

Zdá se, že moc má své nezrušitelné zákonitosti vývoje a chování, ať ji vykonává kdokoli. Moc je zvláštní lidské fenomenon dané tím, že už v lesním houfu musí někdo poroučet a že i ve společnosti samých šlechtetných duchů musí kdosi shrnout poznatky z diskuse a formulovat nutnost. Moc je specificky lidská situace. Postihuje vládnoucí i ovládané a obé ohrožuje na zdraví. Tisíciletá zkušenost s mocí vedla lidstvo k tomu, že se snažilo určit jakási provozní pravidla: je to onen systém formální demokracie se zpětnými vazbami, kontrolními vypínači a limitními termíny. Do jasně nakreslených mechanismů vlády však zasahují zájmy lidí, nadaných hrubou silou, založenou na vlastnictví kapitálu, na držení zbraní, na výhodném přibuzenství, na monopolu výroby atd. Pravidla tedy nezabraňují zlému a lehké zkresení této konstatace může z druhé ruky vyznít už přímo ve sprosté tvrzení, že pravidla formální demokracie zlé způsobují. Ta pravidla však sama o sobě nejsou ani kapitalistická, ani socialistická, neurčují, co dělat, nýbrž jak docházet k rozhodnutí o tom, co dělat. Je to humánní vynález, jenž v podstatě ztěžuje vládnutí. Nadržuje ovládaným, ale také, když vláda padne, zachraňuje ji před zastřením. Zachovávaní takového formálního systému demokracie nepřináší příliš pevné vlády, přináší jen přesvědčení, že příští vláda může být lepší. Vláda tedy padá, ale občan je obnoven. Naopak, kde vláda pořád a dlouho stojí, padá občan. Kam padá? Nevyhovím nepřátelům a neřek-